

В умовах наростаючого процесу урбанізації та глобалізації стає актуальним глибоке вивчення міста як історико-культурологічної категорії, як цілісного семіотичного комплексу з відображеннями у ньому культурними текстами, розкриття яких в історичному контексті дає змогу виявити соціокультурні смисли минулого та їхні прояви сьогодні. В цьому сенсі локальні міські тексти приваблюють своєрідністю та унікальністю, в яких проглядаються певні закономірності, що зближують регіональну культуру із загальнонаціональною, доповнюють і збагачують її своєю специфікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз історичних та культурологічних досліджень щодо процесів становлення міського культурного простору Єлисаветграда потребував повернути увагу до різних дослідницьких підходів. Категорія "культурного простору" має розлоге тлумачення в філософії, соціології, культурології: мистецтвознавстві, семіотичній. Культурний простір розглядається і як простір для втілення ідей, ідей, діяльності, художньої сфери [8, 85], і як центральнопериферійна система, що має зони культурних контактів, в яких соціум виробляє культурного продукту більше, ніж засвоює [13, 250 – 256], і в контексті аналізу міського культурного тексту взагалі [див. 1], [17], [20], і з точки зору виявлення особливостей локальних міських текстів культури. Дослідження феномену міста в усіх аспектах формування його культурного простору сьогодні є однією з актуальних галузей гуманітарного знання. В цьому сенсі звернення до виявлення особливостей формування культурного простору Єлисаветграда, який був заснований як місто-захисник південних кордонів Російської імперії, відповідає сучасним науковим тенденціям. Феномен міста як опорного пункту та захисної споруди, навколо якої формувалася торгово-господарська діяльність, вивчається істориками-медієвістами, що є прикладними так званої "бульової теорії". Першими почали аналізувати місто в такому руслі представники французької школи Анналістів, цей підхід існує також в історичній науці сьогодні (Є.В.Гутнова [7], Н.І.Басовська [2], А.Л.Дястребіцька [23]).

УДК 930.85:908:72.035 (353:355.486)
К 43

Олена КИРИЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
ЄЛИСАВЕТГРАДА ЯК "МІСТА – ВІЙСЬКОВОГО
ПОСЕЛЕННЯ" В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНИХ ІНТЕРЕСІВ
(СЕРЕДІНА XVIII – ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

Розглядаються особливості формування культурного простору міста Єлисаветграда в історичному контексті, фіксуються знакові явища формування міста через ставлення до його ролі в державі, виявляється специфіка конкретного історичного етапу в програмній орієнтації міського статусу як центру військових поселень і відображення цих процесів у механізмі становлення образу міста.
Ключові слова: культурний простір, військова парадигма, військове поселення, імперський міф, ампір.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Міста створюються в різні історичні епохи, які формують їхній образ, спосіб життя, закладають певні світоглядні установки та елементами групової самосвідомості городян. Місто як суспільна структура не тільки сприяє соціальній комунікації, воно здійснює зв'язок між різними епохами, територіями, етносами, культурними системами, акумулює в собі творчий потенціал. Ідея, котра стала сенсом народження міста, поступово затоплює якість "ландшафтного порожнечу" і організує культурний і соціальний простір-час міста" [17, 18]. Протягом свого життя міста виступають "діючими персонажами" історії, яка зберігається в різних формах, що викликає постійний дослідницький інтерес і що власне складає найважливішу частину культурного простору міста.

© Кириченко Олена, 2012

Він спрямований на виявлення специфіки існування в середньовіччі міст-захисників, що нерідко виникали на прикордонних територіях і за зразками яких пізніше створювалися аналогічні міста в різних країнах. До таких міст деякою мірою належить Єлисаветград. Однак наші інтереси не обмежені лише історичними фактами, важливою частиною аналізу єлисаветградського культурного простору є соціокультурний аспект. Одним із перших запропонував метод вивчення міста як цілісного художнього й соціокультурного образу (метафізично розкриваючи його "душу") М.І. Андиферов, він розширив свій підхід вивченням впливу міста на творчість письменників, поетів, художників [див. 1]. Цей метод відрізняється від звичайного краєзнавчого підходу, він дав можливість уже наступним поколінням дослідників розглядати місто як культурний текст із власною знаково-міфологічною природою, що на прикладі Петербурга розробили В.Н. Топоров [див. 20] і Ю.М. Лотман [див. 13]. Семіотична концепція аналізу міського тексту стимулювала виявлення аналогічних рис в інших містах, завдяки чому власне виник інтерес до вивчення локальних культурних текстів. Філолог софське осмислення феномену міста (також на прикладі Петербурга) відрізняє позицію М.Уварова [див. 21], який зосередив увагу на онтологічних формах художньо-образної самосвідомості міста. В українській науці також є підхід, що досліджує місто в культурологічно-семіотичному руслі. Т.Возняк розділяє міста на три типи: ті, які засновувались/закладались у міфологічному часо-просторі, ті, які засновувались уже в історичну епоху, та ті, які взагалі не засновувались, а неначе виростали з поселень іншого типу; саме цим, на його думку, як значається особливий шлях подальшого розвитку міста як культурного феномену [6, 6]. Серед матеріалів щодо характеристик історичного минулого Єлисаветграда слід виокремити у певні групи архівні документи та історичні нариси, краєзнавчу, меморіальну і художню літературу. Але Єлисаветград як місто, що має особливу історію в українському національному культурному просторі, не розглядався комплексно, дослідження його минулого майже не виходили за описові рамки традиційного "краєзнавства" [3], [14], [15], за винятком роботи О.Келько про специфіку містобудівництва Єлисаветграда [див. 11]. Тим часом

його значення в осмисленні специфіки історико-культурного ареалу південної України дуже важливе. Обраний нами період єлисаветградської історії потребував виявлення загальної картини існування "міст – військових поселень" у Російській імперії, чому присвячена велика кількість історичних робіт як дореволюційного, так і радянського періоду [див. 24], але всі вони лише констатують факти і не пов'язують окремі процеси становлення конкретного міста з його власною специфікою, не розглядають культурний текст міст комплексно. В цьому сенсі цікавим уявляється дослідження Г.Вилинбахова про військову складову Петербурга [див. 5], де автор придирав увагу впливу військової імперської парадигми на весь культурний простір столиці Російської імперії.

Отже, аналіз джерельної бази, якою нам довелось користуватися, засвідчує вагомість вивчення історико-культурних проблем, що пов'язані з вітворенням втраченої самосвідомості міста.

Формування цілей статті (постановка завдання):
По-перше, виявити особливості формування культурного простору міста Єлисаветграда в контексті його державної значущості з часу заснування і до кінця XIX ст., тобто в період визначення статусу міста як центру військового поселення півдня України і на етапі перетворення цього статусу в експонатне явище; по-друге, позначити сутність культурного простору міста, обґрунтувати виникнення міста як утілення суб'єктивного задуму та реалізації державної ідеї у конкретному просторі, виявити соціокультурні особливості міста Єлисаветграда як військового поселення в конкретному історичному періоді та відображенні цих особливостей у міському культурному тексті.

Метою дослідження спирається на принцип історизму та соціокультурний і феноменологічний підходи. У межах соціокультурного підходу місто розглядається як ідея, культурний задум, який був утілений у певному соціокультурному просторі. Феноменологічний підхід допомагає розглянути конкретне місто як проєкцію суб'єктивного досвіду в контексті державної програми і як художній образ водночас.

Висхід основаного матеріалу дослідження з поєднання обґрунтуванням оприлюднених наукових результатів. Категорія культурного простору міста сприймається досить розширеною і

вміщує в себе специфіку різноманітних напрямів — від історичних і соціальних до філософських і культурологічних [див. 4]. Вважаючи всі наведені трактування, ми визначаємо культурний простір міста як складну універсальну систему, що має значущий зміст, знякво-міфологічну природу і відображає світобачення багатьох його жителів у процесі становлення міської спільноти.

Виникнення нових міст у Російській імперії постійно супроводжувалося експліцитним відображенням ідеї державності в тому вигляді, в якому вона оформилася на конкретному історичному етапі. До середини XVIII ст., коли на південних кордонах Росії з'явилася фортеця св. Єлизавети, у політичній самосвідомості суспільства чітко позначилося розуміння державного месіанізму російської культури, сформованого ще на ранніх етапах становлення Московської Русі [19, 391 — 405]. Освоєння і придбання земель, яке продовжувалося після петровських перетворень, повинно було примножувати могутність імперії і розширювати її кордони, а необхідність зміцнення нових кордонів три просуванні до Чорного моря привела до будівництва на півдні на початку 1750-х років фортеці св. Єлизавети, навколо якої незабаром утворилося місто. Власне це відбулося в такий же спосіб, як воно відбувалося ще в середньовіччі, коли міста-захисники створювалися навколо фортець та замків і в них починала розвиватися торгово-господарська діяльність [див. 23].

У самому будівництві та історичній долі Єлизаветграда в різні періоди його існування прочитуються послідовні кроки виконання державної програми. Розвиток міста відбувався, з одного боку, в умовах міжетнічної полідикуренції, з іншого, в контексті російського соціокультурного континууму, — в міському культурному просторі чітко проглядається “російський слід” уже тому, що Південна Україна була частиною Російської імперії. Державна необхідність зведення фортеці св. Єлизавети повсюждалася захистом Нової Сербії (таку назву мали землі, що були заселені сербами під командуванням генерал-майора І.С.Хорвата, які отримали притулок у Росії). Згодом тут селились ще й болгари. Однак завдання, що розв’язувалося режимом Єлизавети Петрівни на півдні, виявилися значно більшими: по-перше, це продовження справи Петра Великого щодо завоюван-

ня виходу до Чорного моря; по-друге, імперію турбували “турецька загроза” і кримськотатарське ханство; нарешті, чимало проблем державній політиці Росії створювали дії запорозького козацтва стосовно як сербських переселенців, так і найближчих сусідів поляків, які зверталися до імператриці зі скаргами на набіги гайдамаків. О.М.Пашутін зазначає, що “фортеця св. Єлизавети, перебуваючи на кордоні Росії з Запорізькою Січчю, віддалена від турецького кордону декількома годинами їзди, стримувала і спиняла свавільних запорожців, які під ім'ям гайдамаків наводили жах і спустошували своїми набігами край, який ще тільки заселявся, а також і Польські області” [18, 6 — 7]. Тобто сфера державних інтересів імперії, що постійно сполучалася з територією цього степового краю, виявилася сумісною з месіанським ролю Росії стосовно історичної долі сусідніх слов'янських народів.

Якщо звернути увагу на особливості формування міста, що виникло у XVIII ст. на цій території, то можна простежити деякі аналогії зі столицею Російської імперії — Санкт-Петербургом. Єлизаветград сприймається як дзеркальне відображення образу петровського дитини за кількома ознаками: заснована в 1754 р. фортеця постала за аналогією з фортецею св. Петра і Павла мовби “на краю” культурного простору — на кордоні з іншими, чужими культурами, на “натріному” березі річки Інгул. Будівництво фортечних споруд велось, за свідченням історика Д.Балалєв, українськими козаками та регулярними військами [див. 22, 14], тобто в таких же жорстких “військових” умовах, як у петровському пору зводилося місто на півночі. Однаково формувалося міське населення — петровські укази забезпечували стану різноманітність Петербурга; за указом імператриці в Єлизаветграді селились різні національності: першими були українці, які давно освоїли степову зону, потім з'являються серби, болгари, поляки, греки, молдавани, збігли росіяни, євреї. Це відбувалося майже як свідомо проєкція “вавілонського міфу”, в результаті чого штучно формувалося складно структуроване ментальне поле, що деяким чином зруйнувало “запорізьку самостійність”.

Міський простір проєктувався з орієнтацією на північну столицю: центральна вулиця міста виникла однією з перших,

вона була спрямована в північно-східному напрямку від фортеці, в її назві *Велика Перспективна* відображена історична спадкоємність з "традом Петровим". На території фортеці планувалася перебудова соборної Троїцької церкви з дерев'яної у кам'яну за проектом петербурзького архітектора Віста з включенням прибудов святих Захарія, Єлизавети, а також апостолів Петра і Павла. Внутрішній устрій міста було визначено готовністю до "театру військових дій", оскільки функція фортеці полягала в охороні зовнішніх кордонів на півдні країни, хоча для мешканців міста Єлисаветрад став торгово-ярмарковим центром степової зони при безпосередній підтримці імператрицею купецького стану (причому, насамперед з поляків). Щороку у місті проводилося чотири – п'ять великих ярмарків. Ця особливість потім буде підтримана наступними правителями як програмне спрямування в життєдіяльності міст – військових поселень [див. 10].

Правління Катерини II вже не було націлене на військовий розвиток Єлисаветрада, який мав у той час вид поселення при фортеці з дерев'яними будівництвом і церквами. Перемищення південних кордонів Росії у результаті успішних Кримських походів призвело до поступової втрати бойової функції фортеці св. Єлизавети, на території якої згодом розмістилися госпіталь і невеликий гарнізон тилового призначення. Катерину більше турбувало "приборкання" Січі, що вона з успіхом здійснила та що відбувалося в місцевому фольклорі драматичними нотами: "Ой, з-мід города, з-мід Єлисавети! Січі орли вишталці, / А у Москві та в засіданні домі. / Ой там нани сенатори, / Превеликі генерали, полковники, / Вони думали-гадали. / Ой, та як би ж нам, ой та як би ж нам! Запорожціє з стегу позганяти, / А всі землі заморозкі собі одібрали" [цит. за: 3, 3]. "Імперська парадигма", яка спиралася на концепцію Просвітництва, зводилася до оптичного розв'язання практичних завдань, серед інших відшукуючи та отримуючи користь із господарського освоєння території Новоросії (тоді виникла ця назва південного краю). Роль і значення Єлисаветрада в імперії у цей період проглядається саме з практичного боку: із Петербурга придбувають експедиції Академії наук для археологічних розкопок навколо Єлисаветрада, в результаті діяльності яких до столиці вивозяться артефакти скіфської історії, цим процесом опікувався граф

Орлов; фортецю як перевалочний пункт у виконанні найважливіших державних завдань щодо подальшого освоєння південних земель відвідують воєначальники і полководці російської армії П.Румянцев, П.Панін, О.Суворов, М.Кутузов, але особливо часом навідується у фортецю майже "самодержець" Новоросії Г.Потьомкін, який очолив просування імперії до Чорного моря і в напрямку заходу. Недалеко від фортеці за височайшим указом був розбитий Виноградний сад (пізніше Казенний, або Миський) для вирощування фруктів до імператорського столу. В миському переказі довго зберігався образ "потьомкінського" дубу – "сакрального центру" саду: про нього писав уроджений єлисаветрадець Арс. Тарковський, як місцеву визначну пам'ятку його можна побачити на старих фотографіях. За легендами, в його тіні князь Г.Потьомкін нібито розробляв плани облоги Очакова і вручав військові нагороди. Подібні "відмітинні" у повсякденному локусі Єлисаветрада перетворювали імперську ідеологію на міфологію та постійно нагадували про "важливість" місця південного міста у військовій державній програмі.

Початкові етапи миської історії, що змінюють один одного, спочатку не були орієнтовані на кардинальне оновлення ролі Єлисаветрада в імперії. Вирішальне значення в його подальшій долі мав 1829 р., який закріпив за містом офіційний статус центру військових поселень півдня імперії, хоча воно було таким з кінця ХVІІІ ст. "У зв'язку з цим у 1833 році розробляється новий проект міста. За цим проектом територія міста збільшувалася майже вдвічі... Причиною створення нового проекту стала необхідність розміщення великого комплексу військового штабу, що потребує великої території" [11]. Треба зазначити, що наділення будь-якого суб'єкта держави особливими функціями забезпечує йому підвищену увагу влади, тим більше якщо це зумовлено новаторськими ідеями. Система військових поселень, що виникла в Росії при Олександрі І, всією адміністративно-господарською діяльністю та внутрішнім життям відображала появу нового принципу комплектування армії [див. 10]. Але відомо, що при створенні військових поселень імператор абсолютно не враховував інтересів місцевих жителів, нерідко змушлюючи їх до переїзду з обжитого місця і діючи до того ж, як

зазначає один з іноземних посланців, "по праву звичайного землевласника" [16, 315]. З цими проблемами довелося зіткнутися також і мешканцям Єлисаветграда.

До моменту вступу на престол Миколи I "великий і підний задум" його попередника поширився в усій Малоросії. Миколаївське правління з його прагненням до впорядкованості, організованості відлукнулося в малих містах чіткою визначеністю їхнього статусу в імперії, і тепер в управлінні Єлисаветградом панує жорсткий порядок, що наслідувався консервативною військовою адміністрацією. Водночас "військова парадигма" імперської політики протягом кількох десятиліть формувала найскрапнішу сторінку єлисаветградської історії і культури. У цьому плані Єлисаветград постає свого роду "дубляком" військової парадигми Петербурга [див. 5]. З підвищенням статусу міста зростає його певісне призначення і змінюються основні принципи міського устрою. З середини XIX ст. смисловий центр Єлисаветграда визначений комплексом військових споруд. За деякими джерелами, при їхній закладці був присутній сам імператор. У міфології культурного імператора правителя "деміургічна" роль государя при створенні нового порядку забезпечувала аксіологічну оцінку перетворень, що відбувалися, і формувала в свідомості городян особливе ставлення до об'єктів, які зводились у присутності монаршої особи [див. 12], а також підвищувала значущість державної ролі міста, в якому вони проживають.

Державній політиці завжди потрібно візуальне втілення програмних ідей правлячого режиму. Як правило, воно здійснюється в архітектурних формах. "Імперський міф" програмно закріплювався в стилі ампір з його класицистичною строгістю, що відповідало характеру військового адміністрування і мовби підкреслювало спадкоємний зв'язок з античністю. Тут це було реалізовано в штабних та адміністративно-військових будівлях, у Будинку Благородного і Громадського зібрання, в приміщенні кінного манежу та корпусі Кавалерійського юнкерського училища, який був водночас "палацом" на випадок приїзду парствених осіб. Завершення ансамблю Покровською церквою (арх. Андреев), яка була зведена через сквер від гарнізонних споруд і стала військовим храмом, вписало весь комплекс будів-

вель в єдине культурне поле з пивільною інфраструктурою, але на правах архітектурної домінанти. Тією частиною комплексу, що об'єднала всі споруди і військово-призначення території, став плац, розташований напроти "палацу". Поступово хронологія подій у пам'яті городян змістилася в часі, виправдовуючи логіку міфологізації історії, і вже "подейкували, що колись у цьому палаці зупинялася імператриця Єлизавета. А може, не зупинялася, а тільки мала намір відвідати місто, назване ім'ям її святої тезки" (П.Гельбак, нариси "Іхали дрозжи ...").

Військовий компонент потребував чіткої регламентації будівництва, яким керував міський архітектор А.М.Достоевський, рідний брат великого російського письменника, призначений на посаду і призначений у 1848 р. в Єлисаветград із Петербурга. Він виконував свої обов'язки до 1859 р. (за його проектом у місті була побудована Петропавлівська церква та декілька будинків) і значно сприяв формуванню нового образу міста, яке в ті часи, за його спогадами, не створювало приемного враження [див. 9]. Приїзд настільки знакової постаті закріпив перевагу за столічною школою у формуванні архітектурного образу міста. Всі роботи з будівництва, озеленення та благоустрою вулиць укладувалися з військовою губернською владою, як свідчать про це архівні документи [1] і про що пізніше повідав в "Історичному нарисі м. Єлисаветграда" міський голова О.М.Пашутін, підкресливши роль корпусного командира і начальника військових поселень в Новоросійському краї графа Д.Е.Остен-Сакена, за клопотанням якого роботи здійснювалися з дозволу імператора [див. 18].

Довгі часи у культурному житті міста тон задавало російське офіцerstvo. В Єлисаветградському військовому окрузі служили поет А. Фет, А.С.Мусін-Пушкін, представники роду Раєвських, у 1867 р. генерал-майором М.Ф.Федоровським у місті засновано безкоштовне ремісничо-трамотне училище, а інженер-полковник Г.В.Трамбінський того ж року на власні кошти спорудив "Зимовий театр" замість міського, який згорів.

Особливого значення в житті міста набули регулярні корпусні збори і військові паради, що ошатним оформленням перетворювало вулиці і площі на святкові. Роки корпусних зборів — 1842, 1845, 1847, 1850, 1852, 1859, 1874, 1888 — були

завжди сповнені великого смислу для міста, огляди військ про- водилися в присутності царської сім'ї і вищих чинів. офіцери розквартировувалися у будинках епископів. Як підкреслює О.М.Палаутін, "збори військ бували зазвичай в місцях серпні і вересні, коли хліб був зібраний", тоді на епископів ставали "маневрально кожен раз до ста тисяч солдатів" [18, 83]. Це ставало грандіозною подією для губернської еліти, яка з'їжджалась сюди, а також городян, які "радісно зустрічали у себе дорогих їхньому серцю монархів", а саме місто "надовго перетворювалося у військовий табір з усіма його атрибутами" [18, 84]. Центром подій у дні маневрів у місті була Двірцева вулиця, що бере початок від "паладу" (смісловий "близнок" паладу на головній площі в Петербурзі). Отже, в Єпископів місто переміщувалося на деякий час "державний центр", місто перетворювалося водночас на "військову столицю" і "резиденцію государів", де вони мали відпочинок ("Я приїхав до вас, щоб погостювати!" — начебто зазнав одного разу Микола І). Це по- своєму відбилося на особливостях міського менталітету, описа- них пізніше М.Алдановим у романі "Вієна": "Я нічого не маю проти найбільшої провинції, але все-таки смішно, що Сибірський оголосив себе містом-світочею, а Єпископів столицею світу". Держава тримала в полі зору малецьке місто на півдні, визнаючи його внутрішній зміст, зовнішній вигляд, міську геральдику: давньою засновницею стало включення в 40-х рр. XIX ст. у міський герб поряд з абрисом фортеці вензели Єлизавети Петрівни.

В епоху Великих реформ Олександра II актуалізується економічний аспект південної зони малоросійського краю, перетвореної на головний постачальника експортного зерна, що забезпечило Єпископів, переведеному з 1861 р. у цивільне управління, оновлення статусу та швидкий розвиток міської інфраструктури. У цьому зв'язку стає цілком зрозумілим особливе ставлення епископів до особистості царя-реформатора, але встановлення йому пам'ятника в 1914 р. не відбулося через війну, що почалася саме цього року, хоча, можливо, причини крилися в довгих угодженнях між усіма гілками влади, як і у випадку з нерегалізованим задумом пам'ятника Миколі І.

Імперський проект, що почався в середині XVIII ст., дістав завершену форму, забезпечивши південно-західні кордони країни надійним тилом. Незважаючи на зміну статусу, військовий компонент у місті зберігався, хоча згодом він уже не був домінуючим. Упродовж іше декількох десятиліть тут періодично розквартировуються полки, іноді влаштовуються маневри. Проте для багатьох епископів їхнє місто буде міцно пов'язане з військовим значенням його в Російській імперії. У XX ст. з Європи ностальгічними нотами прозвучить голос поета А.Величковського, який емігрував з країни, що стала чужою після революційних подій: "Ето было где-то / Далеко от Сенки / Солнце пахло летом / Ветерок сиренью / Под арельскими небом / Было на параде / На плацу учебном / В Єпископів" [цит. за: 3, 44]. Але військовий компонент, що визначав колір особливості ставлення імперії до Єпископів, залишився експонатним явищем у культурі нового історичного часу. У міській "військовій міфології" крапку поставили останні корпусні збори 1888 р. Згодом втратив свою актуальність гарнізонний вузол, який нава- дує про себе в основному будівлями Кавалерійського конюверського училища. Інтерес до цього училища з боку імператорської влади не згасав — з кінця 60-х рр. XIX ст. випускниками училища поповнюється кадровий склад 3-го гусарського (з 1882 до 1907 рр. — драгунського) Єпископівського полку, шефом якого з 1909 р. була призначена дочка імператора Миколи II Велика княгиня Ольга. На початку XX ст. форму цього училища носив Великий князь Ігор Костянтинович. З припиненням військових зборів у Єпископів зберігається видимість "присутності" вищої влади: "монаршою рукою" підписуються окремі документи міського відомства, проте сам імператор Микола II жодного разу не відвідав місто, яке озвалося великими урочистостями з нагоди його коронації.

Висновки з давнього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підбиваючи підсумки, наголосимо, що зроблені на початку XVIII ст. Петром І кроки до зміни державного статусу Росії визначили механізми політичного, стратегічного і тактичного мислення всіх наступних її правителів, у тому числі і в здійсненні урбаністичних програм. Що переконливо доводять проаналізовані факти епископів-

кої історії, де "імперський міф" зберігав своє значення доти, доки був актуальний військовий компонент як одна з головних складових державної ідеології. Удача проекту Єлисавети у тому, що її творіння було здатне вислатися і в "інші міфології", в одних випадках як ностальгичний текст, в інших – наповнюючись новими соціокультурними смислами. Місто виявилось водночас людським артефактом і культурним концептом. Культурний простір Єлисаветграда сприймається як більший за будь-які уявлення про нього, він важливіший за його тимчасовий стан у певні періоди історії, в ньому приховані глибинні сенси трагічної історії багатьох народів, що належить прочитати у подальших дослідницьких пошуках.

Джерела та література

1. Державний архів Кіровоградської області. Матеріали Стригелного комітета г. Єлисаветграда: Прошення жителів города об отводе городских мест под постройку каменных домов (с 22 января 1847 г. до 13 марта 1850 г.) – ДАКО. – Ф. 18. – Оп. 1. – Д. 448. – Л. 1 – 95.
1. Анциферов Н.П. Душа Петербурга. – Л.: Лениздат, 1991. – 335 с.
2. Васюкская Н.И. Место городов-крепостей (Бастид) в гасконской политике Англии конца XIII века // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 9. История. – 1969. – № 3. – С. 90 – 96.
3. Боско В.М. Визначні постаті Степової Єллади. – Кіровоград: Видавн. центр "Інформаційна мережа", 2004. – 380 с.
4. Вьстрова А. Н. Структура культурного пространства: Дисс. ... д-ра филос. наук. – Томск, 2004. – 407 с.
5. Виллинбахов Г. Санкт-Петербург – "военная столица" // Наше наследие. – № 1 (7), 1989. – С. 14 – 22
6. Возняк Г. Феномен міста // Числго. – Л., 2005. – № 36. – С. 6 – 27
7. Городекая жизнь в средневековой Европе (отв. ред. Е.В.Гутнова). – М.: 6/изд., 1987. – 330 с.
8. Гуткина И.М. Культурное пространство: проблемы и перспективы изучения // Философия и проблемы современности. Сб. науч. тр. – Саратов: Научная книга, 2003. – 167 с. – С. 79 – 87.
9. Достоевский А. Воспоминания. – М.: Аграф, 1999. – 429 с.
10. Кандаурова Т.Н. Модели развития военных поселений в России в XIX в.: общее и особенное // Документ. Архив. История. Современность. Сб. науч. тр. Вып. 2. – Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та, 2002. – 372 с. – С. 99 – 116.

11. Кешко Е. Историко-градостроительный анализ развития Кіровограда / Електронний ресурс / Режим доступа: <http://irgatu.kg.ua/eib/ketsko/kitovohrad.html>

12. Кириченко Е. Репрезентация государственности и её отражение в историко-культурном пространстве Єлисаветграда: середина ХУІІІ – начало ХХ вв. // Образы и символы власти в русском искусстве: история и современность. Мат-лы между. науч. конф. 16 – 17 октября 2008 г. – Киров: Изд-во ВятГУ, 2009. – С. 74 – 83.
13. Лотман Ю.М. Семіосфера. – СПб.: Искусство, 2004. – 704 с.
14. Маленький Париж. Єлисаветград в старой открытке / Авт.-сост. В.В.Петраков, В.П.Машковцев. – М.: Пинакотека, 2004. – 240 с.
15. Матівос Ю.М. Місто на сивоому Інглії. Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград: ТОВ "Діаграма", 2004. – 296 с.
16. Местр де Ж. Петербургские письма. 1803 – 1817. Пер. с фр., сост., предисл. Д.В.Соловьев. – СПб.: Инапресс, 1995. – 335 с.
17. Паламарчук М.Л. Город как социокультурный феномен. Автореф. дисс. ... канд. филос. наук. – Мурманск, 2009. – 22 с.
18. Папутин А.Н. Исторический очерк г. Єлисаветграда. – Єлисаветград: Литографія бр. Шполянских, 1897. Репринт. изд-е. – Кіровоград, 1992. – 300 с.
19. Смирнов И.П. Метгистория. К исторической типологии культуры. – М.: Аграф, 2000. – 544 с.
20. Топоров В.Н. Петербург и "Петербургский текст русской литературы" // Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Исследовательская группа "Прогресс" – "Культура", 1995. – 624 с. – С. 259 – 367.
21. Уваров М. С. Поэтика Петербурга: очерки по философии культуры. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2011. – 252 с.
22. Читальник Н. Наш край на сторінках "Кіевской старины" // Поріг (журнал з питань краєзнавства, освіти, культури і науки). – Кіровоград, 1992. – № 2. – С. 14 – 16.
23. Ястребилькая А.Д. О специфике средневековой европейской урбанизации: малые города // Древности славян и Руси. – М.: Наука, 1983. – 288 с. – С. 191 – 197.
24. Яценячихин К.М. Военные поселения в русской дореволюционной и советской историографии // Вестник Москов. гос. ун-та. Сер. 8. История. – 1985, № 3. – С. 63 – 71

Кириченко Елена. Формирование культурного пространства города Єлисаветграда как "города-военного поселения" в контексте государственных интересов (сере-

дина XVIII – вторая половина XIX века). Рассматриваются особенности формирования культурного пространства города Елисаветграда в историческом контексте, обозначаются знаковые явления в становлении города через отношение власти к его значению в государстве, выявляется специфика каждого исторического этапа в программной перереинтации городского статуса как центра военного поселения и отобрания этих процессов в механизме становления нового образа города.

Ключевые слова: культурное пространство, военная парадигма, военное поселение, имперский миф, ампиризм.

Кугученко Олена. Formation of cultural space of the city of Elysaветgrad as “a city of military settlement” in the context of the governmental interest (middle XVIII – the second half of XIX century). The article considers the peculiarities of the cultural space of the city of Elysaветgrad in the historical context, designated landmark events in the development of the city through the government's attitude to its value in the state, revealed the specifics of each historical stage in the program of reorientation city status as a center of military settlement and reflection of these processes in the mechanism of the addition of a new image of the city.

Key words: cultural space, the military paradigm, military settlement, imperial myth, empiricism.

УДК 94 – 058. 237 (477.830) “1939 – 1946”

М 23

Віктор МАНДЗЯК

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ РАЙОННИХ ЦЕНТРІВ ДРОГОВИЦЬКОЇ ТА СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1939 – 1946)

Розглядаються зміни у національній структурі населення районних центрів Дроговицької і Станіславської областей внаслідок політики радянського та нацистського режимів. З'ясовано, що масові репресії, депортації, ренітрації, а також військові дії у роки Другої світової війни негативно вплинули на міські громади. Автор дійшов висновку, що події 1939 – 1946 рр. кардинально перетворили районні центри з польсько-східноукраїнсько-німецьких на українсько-російські міські поселення.

Ключові слова: районний центр, репресії, депортація, ренітрація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення національно-демографічних процесів у районних центрах Дроговицької та Станіславської (тепер – Івано-Франківська) областей упродовж 1939 – 1946 рр. усе ще залишається малодослідженою темою. Українська радянська історична наука свідомо уникала вивчення національних процесів, надаючи перевагу дослідженням соціально-економічних аспектів міського життя. А в умовах перших десятиліть незалежності українська історіографія, об'єктивно, почала досліджувати “Бліди плями” нашої історії, виключивши з поля зору радянський час, окрім питань, пов'язаних з національно-визвольним рухом “короткого” XX ст. (1914 – 1991 рр.).